

ห้องเรียนของคนหลายวัย

A Class of Different Ages

สุริยรัตต์ พรหมเพ็ชร^{1*} ภูษิต บุญทองเถิง² และทัศนีย์ นาคุณทรง³

¹นักศึกษาลัทธิศาสตร์ปรัชญาคุณวุฒิบัณฑิต สาขาวิชานวัตกรรมการพัฒนาท้องถิ่น บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

²ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สาขาวิชาหลักสูตรและการเรียนการสอน คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

³รองศาสตราจารย์ สาขาวิชาวิจัยและพัฒนาหลักสูตร คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏมหาสารคาม

* Corresponding Author E-mail :

บทคัดย่อ

การวิจัยครั้งนี้มีวัตถุประสงค์ 1. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในอดีตถึงปัจจุบัน 2. เพื่อศึกษากระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในห้องเรียนของคนหลายวัย และ 3. เพื่อศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มคนที่ผ่านการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย กลุ่มเป้าหมายในการวิจัย คือ กลุ่มวัยเด็กและเยาวชน กลุ่มวัยแรงงานและกลุ่มผู้สูงอายุ จำนวน 30 คน โดยใช้วิธีการคัดเลือกแบบเจาะจง พื้นที่วิจัยคือ ตำบลกำแพง อำเภอกะทิงวิทย จังหวัดร้อยเอ็ด ใช้การวิจัยแบบผสมวิธี ประกอบกับการนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่น ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัยมาประยุกต์ใช้ จากผลวิจัยพบว่า 1. ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัย ในอดีตมีปฏิสัมพันธ์กันดี วิถีการดำเนินชีวิตแบบเรียบง่าย มีการพึ่งพา การแบ่งปัน การถ่ายทอดภูมิปัญญาจากรุ่นสู่รุ่น ในปัจจุบันคนมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง เพราะมีภาวะบีบคั้นทางจิตใจสูง ทำให้เลือกทางที่เหมาะสมได้ยาก เกิดปัญหาคนวัยกระโดด ครอบครัวยุคใหม่ สัมพันธภาพในครอบครัวลดลง 2. กระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในห้องเรียนของคนหลายวัย มี 4 ขั้นตอน คือ 1) การศึกษาภาวะบีบคั้นทางจิตใจ 2) การพิจารณาให้เห็นความจริงของชีวิต 3) การระดมความคิดเพื่อสร้างทางเลือก และ 4) การเลือกทางที่เหมาะสม เกิดกระบวนการเรียนรู้ใหม่ และ 3. พฤติกรรมของกลุ่มคนที่ผ่านการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย พบว่ากลุ่มวัยเด็กและเยาวชนเป็นคนที่ใฝ่รู้ใฝ่เรียน เป็นผู้ตื่นรู้ วัยแรงงานเป็นผู้เปิดใจรับการเรียนรู้เพื่อพัฒนาตนเอง ผู้สูงอายุเป็นผู้ที่มีจิตอาสา เสียสละแบ่งปัน ให้ด้วยความเต็มใจ พฤติกรรม ที่เกิดเป็นสิ่งที่ดี มีคุณค่า ช่วยส่งเสริมความสุจริตบุคคล ระดับครอบครัวและระดับชุมชนต่อไป

คำสำคัญ : คนหลายวัย, ห้องเรียนของคนหลายวัย, ปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคน, ชุมชน

ABSTRACT

The research aimed to 1) study the interaction between groups of different ages in cooperative learning from past to present; 2) study the cooperative learning process of different ages in the classroom; and 3) study the behaviors of people who had learned in the class of different ages. Samples were groups of 30 people of different ages which comprised the children and youth group, the working-age group, and the elderly group. Innovation driving areas were Ban Nong Ang, Ban Dok Rak and Ban Sai Thong in Kamphaeng Sub-district, Kaset Wisai District, Roi Et. The research results present as follows. 1. The interaction between people in the groups of different ages in cooperative learning was found that in the past the people interacted with each other well. Their lifestyles were simple, as they depended on each other, shared knowledge, and transferred wisdoms

from generation to generation. However, in the present people less interact with each other because they have so high mental stress that. It influences them to choose the right choice more difficultly. Consequently, there were problems such as skipping age, family's trouble, and lower family relationships. 2. The cooperative learning process of different ages in the classroom consisted of 4 procedures: 1) studying psychological stress, 2) determining the truth of life, 3) brainstorming to create alternatives, and 4) selecting the proper way. Consequently, there was the new learning process 3. The behaviors of groups of people who had learned in the class of different ages were found that the children and youth were the group that thirsts for knowledge and learning. The working-ages were open to learning in order to better themselves. The elderly willingly volunteered, shared, sacrificed, and gave. The happened behaviors were good, valuable, and helpful to build up happiness for individuals, families, and the community.

Keywords : A Class of Different Ages, Different Ages, Interaction Between Groups, Community

ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงที่มีผลต่อการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาประเทศสู่ความสมดุลและยั่งยืนจะต้องให้ความสำคัญกับการเสริมสร้างทุนของประเทศ ที่มีอยู่ให้เข้มแข็งและมีพลังเพียงพอ ในการขับเคลื่อนกระบวนการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการพัฒนาคนหรือทุนมนุษย์ให้เข้มแข็ง การอยู่อาศัยแบบเครือญาติเปลี่ยนไปสู่การเป็นปัจเจกมากขึ้น โครงสร้างครอบครัวเปลี่ยนไปสู่ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนที่อยู่ด้วยกันแบบไม่ใช่ญาติ และครัวเรือนที่มีอายุรุ่นเดียวกัน สองรุ่น และรุ่นกระโดด (ตา ยาย-หลาน) หรือครัวเรือน ที่เป็นเพศเดียวกันสัมพันธ์ภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัวมีความเปราะบาง จนนำไปสู่ปัญหาทางสังคมเพิ่มขึ้น ปัญหาความรุนแรงทางเพศต่อเด็กและสตรีเพิ่มขึ้น (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2555)

ในช่วง 20 ปีที่ผ่านมา การเปลี่ยนแปลงโครงสร้างครัวเรือนได้แบ่งเป็น 6 ประเภท ได้แก่ 1) ครัวเรือนอยู่คนเดียว 2) ครัวเรือนอยู่กับญาติ 3) ครัวเรือน 1 รุ่น 4) ครัวเรือน 2 รุ่น 5) ครัวเรือน 3 รุ่น และ 6) ครัวเรือนแห่วงกลาง พบว่า ครัวเรือนไทยเล็กลง ครัวเรือนที่มีอัตราเพิ่มขึ้นสูงที่สุด คือ ครัวเรือนแห่วงกลาง (ครัวเรือนที่มีคนแก่อยู่กับเด็ก) เป็นปรากฏการณ์สำคัญที่พบในพื้นที่ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือและภาคเหนือ เนื่องจากพ่อแม่อยู่ในวัยทำงานมักอพยพไปทำงานในเมือง แล้วฝากลูกไว้ให้อยู่กับ ปู่ ย่า ตา ยาย ช่วยดูแล ทำให้เด็กขาดความอบอุ่น ขาดการดูแลเรื่องการเรียนรู้หนังสือ โดยเฉพาะกรณีที่ปู่ย่า ตา ยาย ไม่รู้หนังสือ (สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ, 2556) คนไทยได้รับการพัฒนาศักยภาพทุกช่วงวัย แต่ยังมีปัญหาด้านคุณภาพการศึกษาและสติปัญญาของเด็ก มีพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ และผลิตภาพแรงงานต่ำ ระดับการศึกษาเฉลี่ยของคนไทยสูงขึ้นแต่ปัญหาด้านคุณภาพการศึกษายังต่ำและยังมีปัญหาพฤติกรรมเสี่ยงทางสุขภาพที่ทำให้เกิดปัญหาการตั้งครภ์ในวัยรุ่นสูงขึ้น กลุ่มวัยเด็กมีพัฒนาการด้านความสามารถทางเชาวน์ปัญญาและความฉลาดทางอารมณ์ค่อนข้างต่ำ พัฒนาการสมวัยมีสัดส่วนลดลง กลุ่มวัยทำงานยังมีผลิตภาพต่ำ คนวัยสูงอายุเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรังเพิ่มขึ้นส่งผลต่อภาระค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของภาครัฐในอนาคตไป (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

จากสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและปัจจัยเสี่ยงในอนาคตที่จะเป็นอุปสรรคสำคัญในการพัฒนาคน การยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นแนวทางในการดำเนินชีวิตบนหลักการพื้นฐานสำคัญที่คน

ไทยต้องมีความรู้ ใฝ่เรียนรู้ ตัดสินใจด้วยความระมัดระวัง มีสำนึกในศีลธรรมและจริยธรรม ดำเนินชีวิตด้วยความเพียร อดทน มีสติใช้ปัญญา จะนำไปสู่ความพอประมาณ ความมีเหตุผล และการมีภูมิคุ้มกันต่อผลกระทบจากการเปลี่ยนแปลง สามารถดำเนินชีวิตอย่างสมดุลทุกด้าน จึงจำเป็นต้องสร้างภูมิคุ้มกันในประเทศนี้สำคัญ คือ การทำให้คนไทยมีการเรียนรู้ตลอดชีวิต ให้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่องทั้งในเรื่องการศึกษา ทักษะการทำงาน และการดำเนินชีวิต เพื่อเป็นภูมิคุ้มกันในการดำรงชีวิตและปรับตัวให้ทันกับการเปลี่ยนแปลงของโลกในยุคศตวรรษที่ 21 การเปลี่ยนแปลงและปัจจัยเสี่ยงในอนาคตที่เกิดขึ้นในสังคมไทย เป็นแรงจูงใจให้ผู้วิจัยได้สืบค้นข้อมูลในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ประกอบด้วยหมู่บ้านจำนวน 12 หมู่บ้าน ซึ่งเป็นหมู่บ้านเกษตรกรรมทำนาเป็นอาชีพหลัก รั้งจางทั่วไปเป็นอาชีพรอง หลังฤดูกาลดำนาและเก็บเกี่ยวข้าวมีการเคลื่อนย้ายแรงงานและย้ายถิ่นของประชากรจากชนบทเข้าสู่เมืองเพิ่มขึ้น ชุมชนมีคนวัยสูงอายุเพิ่มขึ้น วัยเด็กและวัยทำงานลดลง เกิดการเปลี่ยนแปลงของครอบครัวไปสู่ครัวเรือนที่มีอายุรุ่นเดียวกันสองรุ่นและรุ่นกระโดด (ตายาย-หลาน) ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนที่อยู่ด้วยกันแบบไม่ใช่ญาติหรือครอบครัวเพศเดียวกัน เกิดครัวเรือนแห่วงกลางมากขึ้นทำให้สัมพันธภาพระหว่างสมาชิกในครอบครัวเพราะบางจนก่อให้เกิดปัญหาสังคมเพิ่มขึ้น เช่น หย่าร้าง ครอบครัวแม่เลี้ยงเดี่ยว ปัญหาความรุนแรงในครอบครัว เด็กมีพฤติกรรมไม่เหมาะสมกับวัย เด็กและเยาวชนติดเกมออนไลน์ คนวัยทำงาน ไม่ออกกำลังกาย ผู้สูงวัยมีอายุยืนแต่มีผู้สูงวัยเจ็บป่วยเป็นโรคเรื้อรังเพิ่มขึ้น หมู่บ้านอยู่ในพื้นที่ทุ่งกุลาร้องไห้ที่มีชื่อเสียงเรื่องข้าวหอมมะลิที่หอมที่สุดในโลก ในหมู่บ้านหนองอ่าง มีรูปปั้น “พระคินิ” ที่ถือว่าเป็นที่ยึดเหนี่ยวจิตใจของคนในชุมชน มีวัดประจำหมู่บ้านทุกบ้านและมีการดำเนินกิจกรรมทางศาสนา มีวัฒนธรรมประเพณีตามโอกาส แต่เด็กและเยาวชนไม่ค่อยมีส่วนร่วมเท่าที่ควร ความเป็นชุมชนลดน้อยลง อีกด้านหนึ่งในชุมชนตำบลกำแพงมีปราชญ์ชาวบ้าน ภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสาขา ปัจจุบันเข้าสู่วัยสูงอายุ การสืบทอดจากรุ่นสู่รุ่นขาดหายไป ผู้วิจัยจึงเกิดแนวคิดที่จะอนุรักษ์และสืบทอดให้คนรุ่นหลังได้ศึกษา เรียนรู้และนำมาปรับใช้ในการดำรงชีวิตในสถานการณ์ปัจจุบัน โดยการจัดกิจกรรมให้คนทุกช่วงวัยได้เรียนรู้ร่วมกันในห้องเรียนของคนหลายวัยขึ้น โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักพุทธธรรมและเกิดจากการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนทุกช่วงวัย จากการร่วมมือกันจะทำให้เกิดเป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ ซึ่งสอดคล้องกับยุทธศาสตร์แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ.2555-2559) ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน การพัฒนาคนไทยให้มีภูมิคุ้มกันต่อการเปลี่ยนแปลง เสริมสร้างความเข้มแข็งของสถาบันทางสังคม พัฒนาชุมชนท้องถิ่นให้เข้มแข็งและสามารถสร้างภูมิคุ้มกันให้คนในชุมชนโดยให้ความสำคัญกับการจัดการการเรียนรู้ในชุมชน ส่งเสริมการขยายผลและพัฒนาศักยภาพของคนสามวัย เพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้และสร้างความเข้าใจที่จะนำไปสู่การพัฒนาคุณภาพชีวิตในการอยู่ร่วมกับครอบครัวและชุมชนอย่างอบอุ่นและเข้มแข็ง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554)

จากการศึกษาสถานการณ์ในพื้นที่ด้วยการพหุลักษณะท้องถิ่น พบว่า ชุมชนตำบลกำแพง กำลังก้าวเข้าสู่สังคมผู้สูงอายุ มีวัยสูงอายุเพิ่มขึ้น เด็กและเยาวชน วัยแรงงานลดลง และมีการเคลื่อนย้ายแรงงานเข้าไปทำงาน ในเมืองใหญ่อย่างต่อเนื่อง โครงสร้างครัวเรือนเปลี่ยนไปสู่ครัวเรือนที่อยู่คนเดียว ครัวเรือนที่มีอายุเท่ากัน สองรุ่น และรุ่นกระโดด (ตายาย-หลาน) มีครัวเรือนแห่วงกลางมากขึ้นสัมพันธภาพในครัวเรือนเกิดปัญหาทางสังคม เช่น ขาดความอบอุ่น เกิดแม่เลี้ยงเดี่ยว (Single Mom) หย่าร้าง ความรุนแรงในครอบครัว ปัญหาทางการศึกษาและสติปัญญาของเด็ก เช่น การออกกลางคันของนักเรียนที่ศึกษาอยู่ในภาคบังคับ ปัญหาด้านพฤติกรรมเสี่ยงต่อสุขภาพ เช่น การตั้งครุภของวัยรุ่นจนกลายเป็นแม่เลี้ยงเดี่ยว เด็กน้ำหนักเกิน กลุ่มวัยแรงงานไม่มีทักษะด้านฝีมือแรงงาน กลุ่มวัยสูงอายุเจ็บป่วยด้วยโรคเรื้อรัง เช่น โรคเบาหวาน

ความดันโลหิตสูง หลอดเลือดในสมอง โรคหัวใจ และมะเร็ง คนในชุมชนกำลังเผชิญกับความเสื่อมถอยด้านคุณธรรมและจริยธรรม ขาดความเอื้อเฟื้อ เอื้ออาทรกัน พลังความเป็นชุมชนน้อยลง มีปัญหาการพนัน เด็กติดเกมออนไลน์ การทะเลาะวิวาทเพิ่มขึ้น จึงทำให้ผู้วิจัยเกิดแรงบันดาลใจที่จะสร้างและออกแบบนวัตกรรมห้องเรียนของคนหลายวัยขึ้น เพื่อให้เป็นพื้นที่มุ่งเน้นกิจกรรมการสร้างปฏิสัมพันธ์ของคนหลายวัยในชุมชน ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด โดยมุ่งให้ตนเป็นที่พึ่งแห่งตน แล้วให้มีการรวมกลุ่มของชุมชนในการดำเนินกิจกรรมต่างๆ ร่วมกัน เรียนรู้ร่วมกันระหว่างวัย คนทุกวัยได้เรียนรู้ร่วมกันพึ่งพากัน เพราะธรรมชาติของคนดำรงอยู่ด้วยการพึ่งพา และมีการเรียนรู้ที่จะอยู่ร่วมกับคนหลายวัยในชุมชน ไม่ว่าจะเป็นการพึ่งพาผู้คนด้วยตนเองและหรือพึ่งพาสินทรัพย์รอบตัว และสุดท้ายชุมชนเกิดความรัก ความเมตตา ความเอื้ออาทรและความสามัคคีของสมาชิกในชุมชนในการร่วมแรง ร่วมใจกันเกิดชุมชนที่มีน้ำใจ น่าอยู่ น่ามอง ชุมชนเกิดเข้มแข็ง มั่นคงและยั่งยืนในหลายมิติทั้ง ครอบครัว ชุมชน ทรัพยากร การเรียนรู้ของชุมชน ภูมิปัญญาท้องถิ่นและการรักษาขนบธรรมเนียมประเพณีไทยให้คงอยู่ตลอดไปได้

วัตถุประสงค์การวิจัย

1. เพื่อศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในชุมชนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตถึงปัจจุบัน
2. เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในชุมชนของคนหลายวัยในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด
3. เพื่อศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มคนที่ผ่านการเรียนรู้ในกระบวนการห้องเรียนของคนหลายวัย

วิธีการดำเนินการวิจัย

1. **วิธีการดำเนินการวิจัย** เรื่อง ห้องเรียนของคนหลายวัย เป็นนวัตกรรมเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นที่ออกแบบโดยใช้ระเบียบวิธีการวิจัยแบบผสมวิธี (Mixed Methodology) (ชาย โปธิลิตา, 2554) และประยุกต์ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเพื่อพัฒนาท้องถิ่นของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย, 2556) เป็นการศึกษาปรากฏการณ์วิทยาเชิงสังคม มุ่งเน้นประเด็นการเรียนรู้และปฏิสัมพันธ์ของคนทุกช่วงวัยในการสืบทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นที่มีอยู่รอบๆชุมชน และการประยุกต์ใช้หลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง หลักพุทธธรรม มัชฌิมาปฏิปทาและอริยสัจ 4 รวมทั้งแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559) ยุทธศาสตร์ที่ 4 ยุทธศาสตร์การพัฒนาคนสู่สังคมแห่งการเรียนรู้ตลอดชีวิตอย่างยั่งยืน มุ่งเน้นที่จะสร้างปฏิสัมพันธ์การเรียนรู้ร่วมกันของคนทุกช่วงวัย (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ, 2554) วิเคราะห์ข้อมูลอธิบายปรากฏการณ์เชิงอุปนัย ประกอบกับการนำกระบวนการวิจัยเพื่อท้องถิ่นหรือที่เรียกว่า วิธีการวิจัยของ CBR. (Community-Based Research) ของสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) มาประยุกต์ใช้ 7 ขั้นตอน ประกอบด้วย 1. แสวงหาตัวนักวิจัย 2. การพัฒนาโจทย์วิจัย 3. การออกแบบวิจัย 4. การทำความเข้าใจร่วม 5. การจัดการข้อมูล 6. การใช้ประโยชน์จากข้อมูล 7. การถอดและสรุปบทเรียน โดยแบ่งออกเป็น 3 ลักษณะ ได้แก่ 1) การศึกษาเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง โดยศึกษาจากหนังสือ เอกสาร บทความ วิทยานิพนธ์และข้อเขียนต่างๆ ตลอดจนงานวิจัยที่เกี่ยวข้องเพื่อกำหนดฐานคิดในการศึกษา 2) การวิจัยเชิงคุณภาพ โดยใช้การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่มและการเขียนบันทึก เป็นเครื่องมือในการเก็บข้อมูล 3)

การแสดงความเป็นเจ้าของ 4) การปลูกจิตสำนึก และ 5) การมีพลังในการขับเคลื่อนกิจกรรม ในการเก็บรวบรวมข้อมูลจะต่อเนื่อง และสรุปผลเมื่อสิ้นสุดกระบวนการ

5. การวิเคราะห์ข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลในการวิจัยครั้งนี้ใช้วิธีวิเคราะห์แบบการวิเคราะห์เชิงเนื้อหา ซึ่งได้จากการศึกษาเอกสาร แผนที่เดินดินชุมชน การสังเกตอย่างมีส่วนร่วม การสัมภาษณ์เชิงลึก การสนทนากลุ่ม การประชุมเชิงปฏิบัติการ การเขียนบันทึก แล้วนำมาวิเคราะห์ สังเคราะห์และนำเสนอเชิงพรรณนา เป็นการวิเคราะห์ทั้งในระหว่างการเก็บข้อมูลและหลังการเก็บข้อมูลโดยการจัดระเบียบข้อมูล คือนำข้อมูลที่ได้จากการศึกษา มาจำแนกตามประเภทและจัดกลุ่มข้อมูลที่ได้โดยการเชื่อมโยงข้อมูลกับแนวคิดทฤษฎีที่เกี่ยวข้อง เพื่ออธิบายผลการศึกษาซึ่งอยู่ในรูปการพรรณนา

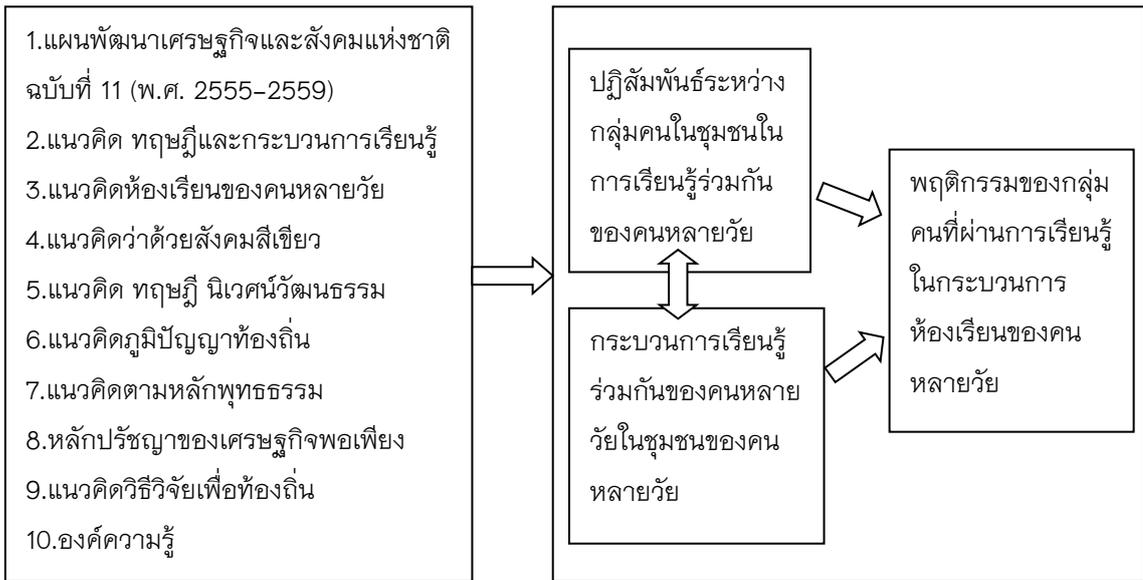
6. ขั้นตอนดำเนินงาน แบ่งออกเป็น 3 ระยะ ได้แก่

6.1 ระยะที่ 1 ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในชุมชนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ในอดีตถึงปัจจุบัน สาระสำคัญ ได้แก่ ศึกษาปฏิสัมพันธ์ ในกลุ่มคนหลายวัย ในเชิงความคิด ร่วมคิด ร่วมทำและร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่น บนหลักการพึ่งพาตนเอง ที่คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อมในชุมชนเป็นหลัก โดยคาดหวังว่าจะเกิดปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในชุมชนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัย

6.2 ระยะที่ 2 เพื่อสร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในห้องเรียนของคนหลายวัย ในพื้นที่ ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด มุ่งเน้นจะสร้างกระบวนการเรียนรู้ของกลุ่มคนหลายวัย ในตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด การเรียนรู้ร่วมกันของชุมชนตำบลกำแพง ที่เน้นให้กลุ่มคนหลายวัยมีปฏิสัมพันธ์ในเชิงความคิด ร่วมคิด ร่วมทำและร่วมกำหนดแนวทางการพัฒนาชุมชนท้องถิ่นบนหลักการพึ่งพาตนเองที่คำนึงถึงศักยภาพ ทรัพยากร ภูมิปัญญา วิถีชีวิต วัฒนธรรมและสิ่งแวดล้อม ในชุมชนเป็นหลัก โดยเนื้อหาด้านภูมิปัญญา อาหารและสุขภาพของคนในชุมชน ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการดำเนินการวิจัย

6.3 ระยะที่ 3 ศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มคนที่ผ่านการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย มุ่งเน้นจะศึกษา พฤติกรรมของกลุ่มคนที่ผ่านการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย คือ การแสดงออกของคนในชุมชน ทูกรูปแบบเพื่อตอบสนองต่อสิ่งเร้าทั้งภายในและภายนอก ซึ่งเป็นผลมาจากการการทำงานร่วมกัน การแลกเปลี่ยนเรียนรู้ การแสดงความคิดเห็น การปลูกฝังกระบวนการคิดที่อยู่บนฐานของศีลธรรม การยอมรับความแตกต่าง และการให้ข้อคิดเห็นอย่างสร้างสรรค์ ผู้วิจัยได้กำหนดแนวทางการดำเนินการวิจัย

กรอบแนวคิดในการวิจัย

ผลการวิจัย

ตอนที่ 1 ศึกษาปฏิสัมพันธ์ระหว่างกลุ่มคนในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอกะหรัง จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า คนในชุมชนในอดีตมีวิถีชีวิตอยู่กันแบบเรียบง่าย ทรัพยากรสมบูรณ์ดี ทุกช่วงวัยมีปฏิสัมพันธ์กันดีมีการถ่ายทอดองค์ความรู้จากรุ่นสู่รุ่นสืบต่อกันมา มีขนบธรรมเนียม ประเพณีที่ดีงาม มีความเชื่อและเคารพสิ่งสำคัญร่วมกัน เคารพกันและกัน แบ่งปันเอื้ออาทร มีความเป็นชุมชนสูง แต่ในปัจจุบันความเป็นอยู่ลำบากขึ้นต้องทำงานหนักเพราะทรัพยากรมีน้อยและมีการเปลี่ยนแปลงทางโครงสร้างประชากร วิธีการดำเนินชีวิตและการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัยน้อยลง กลายเป็นชุมชนเมือง ต่างคนต่างอยู่ ความเชื่อเพื่อลดลง ไม่นิยมปลูกพืชอาหารและซื้ออาหารสำเร็จรูปรับประทานเพิ่มขึ้น ใช้จ่ายฟุ่มเฟือย มีค่าใช้จ่ายจากการใช้เครื่องมือสื่อสารเพิ่ม เกิดสังคมก้มหน้า เล่นเกมออนไลน์ มีเวลาให้กับครอบครัวน้อยลง เกิดช่องว่างระหว่างวัย และเกิดปัญหาความไม่เข้าใจกันระหว่างวัย ความสนใจด้านขนบธรรมเนียมประเพณี การสืบสานความรู้จากภูมิปัญญาลดลง กลุ่มคนหลายวัยในชุมชนจึงได้ร่วมกันตั้งกลุ่มห้องเรียนของคนหลายวัยและดำเนินกิจกรรมกระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัยขึ้นเพื่อเป็นกระบวนการเรียนรู้ใหม่ ในการแก้ไขปัญหาในพื้นที่ต่อไป

ตอนที่ 2 สร้างกระบวนการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในห้องเรียนของคนหลายวัย ในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอกะหรัง จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย เป็นนวัตกรรมกระบวนการเรียนรู้ใหม่ คือ การเรียนรู้เริ่มจาก 1) การตั้งคำถาม 2) หาคำตอบ 3) ได้คำตอบ และ 4) นำคำตอบที่ได้ไปตั้งคำถามใหม่ เป็นวัฏจักรการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง จากกิจกรรมที่กลุ่มคนหลายวัยในพื้นที่ได้ดำเนินกิจกรรมร่วมกัน 5 กิจกรรม พบว่า กิจกรรมที่ร่วมกันทำเกิดคุณค่ากับตนเอง ผู้อื่น สังคมและสิ่งแวดล้อมโดยแต่ละกิจกรรมมี 4 ขั้นตอนคือ 1) Input ข้อมูล 2) Activity กิจกรรม 3) Output ผลที่ได้ และ 4) Value (คุณค่า) ในการร่วมกิจกรรมสังเกตพฤติกรรมได้จาก 1) การรับรู้ 2) ทำที่ที่แสดงออก 3) การเป็นเจ้าของ 4) ปลุกจิตสำนึก และ 5) เกิดพลังในการขับเคลื่อน กระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัย ในการดำเนินงานสามารถแก้ปัญหาในพื้นที่ได้และมีแนวโน้มเป็นไปได้ในทางที่ดีขึ้นเรื่อยๆ เหมาะสม

กับการเรียนรู้ของคนหลายวัยในพื้นที่ต่างๆต่อไป มีขั้นตอนการดำเนินงาน 5 ขั้นตอน คือ 1) การสร้างกลุ่มคน 2) การสถาปนากลุ่ม 3) การออกแบบกิจกรรมกลุ่ม 4) การขับเคลื่อนกิจกรรมกลุ่ม และ 5) การเสริมสร้างพลังเพื่อการเรียนรู้ร่วมกันกับกลุ่ม ในการขับเคลื่อนกิจกรรมกลุ่มได้ปรับประยุกต์หลักอริยสัจ 4 และมรรค 8 มาใช้ซึ่ง ได้แก่ 1) การค้นหาภาวะบีบคั้นทางจิตใจ 2) การพิจารณาให้เห็นความจริง 3) การระดมความคิดเพื่อหาทางเลือก และ 4) การเลือกทางเลือกที่เหมาะสม

ตอนที่ 3 ศึกษาพฤติกรรมของกลุ่มคนหลายวัยในการเรียนรู้ร่วมกันในห้องเรียนของคนหลายวัย ในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด พบว่า 1) วัยเด็กและเยาวชนเป็นผู้ที่ใฝ่เรียนรู้ เป็นผู้ใฝ่รู้ ร้อยละ 80 2) วัยแรงงาน เป็นผู้ที่เปิดใจรับการเรียนรู้สิ่งใหม่ ใฝ่เรียนรู้ ร้อยละ 70 และ 3) ผู้สูงวัย เป็นผู้ที่จิตอาสา เสียสละ ทุ่มเท ทั้งกำลังกายและกำลังทรัพย์ ร้อยละ 90 สรุปได้ว่า คนทุกช่วงวัยได้เรียนรู้ร่วมกัน ร่วมคิด ร่วมทำ ร่วมกันกำหนดแนวทางแก้ไขปัญหาในชุมชน เฉลี่ยร้อยละ 80 โดยกลุ่มคนเหล่านี้ได้แสดงให้เห็นว่าเป็นผู้ที่มีพฤติกรรมตามคุณลักษณะทั้ง 4 ประการ ซึ่งเป็นผู้ที่ต้องการสืบสานองค์ความรู้ ภูมิปัญญาต่างๆ จากภูมิปัญญาชาวบ้านและนำไปปรับใช้ในชีวิตประจำวัน มีการพึ่งพาและแบ่งปันกันในชุมชน ก่อให้เกิดชุมชนเข้มแข็ง น่าอยู่ น่ามอง สังคมแห่งการเรียนรู้ต่อไป

อภิปรายผล

1. กลุ่มคนที่ขับเคลื่อนงานวิจัย ได้แก่ คนหลายวัย ประกอบด้วย วัยเด็กและเยาวชน วัยแรงงาน และ ผู้สูงวัย โดยอายุเฉลี่ยกลุ่มคนที่เป็นตัวนำ คือ กลุ่มคนที่มีอายุ 11 ถึง 20 ปี รองลงมา คือ อายุระหว่าง 51 ถึง 60 ซึ่งเป็นกลุ่มสนับสนุนส่งเสริม ส่วนแรงขับเคลื่อนเป็นกลุ่มเด็กและเยาวชนเป็นกลุ่มที่ขับเคลื่อนงานสิ่งที่กลุ่มรับไว้ คือ ภูมิปัญญาท้องถิ่น อาหารและสุขภาพ

2. การขับเคลื่อนงาน ได้ขับเคลื่อนงานใน 3 ระดับ ได้แก่ 1) ระดับบุคคล 2) ระดับครอบครัว และ 3) ระดับชุมชน สามารถนำไปใช้ในชีวิตรจริงได้ ทั้งในส่วนบุคคล ครอบครัวและชุมชน เช่น เด็กและเยาวชนสามารถเก็บพินและหุงข้าวด้วยเตาพินได้ รู้จักเก็บผักที่ปลูกตามรั้วและสวนหลังบ้านมารับประทานได้โดยไม่ต้องซื้อ วัยแรงงาน มีอาชีพเสริมเพิ่มรายได้ลดรายจ่าย มีความเข้าใจใฝ่เรียนรู้สิ่งใหม่ๆ มากขึ้น ผู้สูงวัยสามารถใช้เทคโนโลยีที่ทันสมัย เช่น ใช้โทรศัพท์มือถือ ใช้คอมพิวเตอร์ในการสืบค้นข้อมูลทางอินเทอร์เน็ตได้ ซึ่งเกิดจากการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัย เมื่อสามารถนำไปใช้ในครอบครัวแล้วก็ทำให้เกิดเป็นสังคมชุมชนแห่งการเรียนรู้ เมื่อครอบครัวอบอุ่น ชุมชนเป็นสุข ต่อไป

3. คุณค่า กระบวนการห้องเรียนของคนหลายวัยเกิดคุณค่าในชุมชน คือ เป็นกระบวนการในการเรียนรู้ร่วมกันของคนหลายวัยในการการสืบทอดองค์ความรู้ต่างๆ ที่สำคัญที่มีอยู่ในท้องถิ่นและมีการสานสายใย ภูมิปัญญา เพื่อให้มีการพึ่งพาและแบ่งปัน มุ่งสร้างสรรค์สังคมไทย ซึ่งเป็นฐานคิดของห้องเรียนของคนหลายวัย โดยทุกคนทุกวัยเห็นคุณค่าของตัวเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อมในธรรมชาติในท้องถิ่น

ห้องเรียนของคนหลายวัย ได้ข้อค้นพบ ในประเด็นปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัย เป็นข้อค้นพบที่สำคัญ เพราะจากอดีตการมีปฏิสัมพันธ์ระหว่างวัยทำให้วิถีการดำเนินชีวิตดีขึ้นเกิดสังคมเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ พึ่งพาแบ่งปันกัน ครอบครัวอบอุ่น เคารพกันและกัน พึ่งตนเองได้ ในปัจจุบันการมีปฏิสัมพันธ์กันน้อยลง จึงได้มีการกระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัยในพื้นที่สาธารณะในภาคประชาชนเพื่อเป็นแหล่งเรียนรู้ในชุมชน เป็นพื้นที่ร่วมกันคิด ร่วมทำกิจกรรม ตามศักยภาพ ทรัพยากร วิถีชีวิตของชุมชน ทำให้เกิดชุมชนพอเพียง พึ่งพา แบ่งปัน เกิดพื้นที่บวกและลดพื้นที่ลบในชุมชนทำให้ชุมชนเข้มแข็ง น่าอยู่ โดยทุกช่วงวัยได้มีปฏิสัมพันธ์กัน ได้แลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน แต่ละวัยเป็นทั้งผู้เรียนและผู้สอน เนื้อหาที่เรียนรู้เป็นไปตาม

ธรรมชาติ เป็นสิ่งใกล้ตัว อยู่ในชีวิตประจำวัน เป็นเรื่องเกี่ยวกับภูมิปัญญาชาวบ้าน อาหารและสุขภาพ สอดคล้องกับแนวคิดของ คักดีฟงศ์ หอมหวน (2551) ที่กล่าวว่า แนวคิดห้องเรียนของคนหลายวัย ได้ให้ความสำคัญต่อการเรียนรู้อยู่ด้วยการรวมพลังผู้คนให้มีโอกาสแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน บนฐานของความ เป็นจริงของชีวิต และสอดคล้องกับงานวิจัยของ นิวัฒน์ ศรีบุญนาท(2555) ที่กล่าวว่า บริบทชุมชนและปัจจัย ที่ส่งผลต่อการพัฒนาคุณภาพชีวิตของประชาชน คือ การที่ชุมชนใช้กระบวนการวิจัยเพื่อพัฒนาจิตสำนึก กระบวนการเรียนรู้และการจัดการชีวิต จัดระบบเศรษฐกิจสังคมของชุมชน นอกจากนี้ยังสอดคล้องกับ งานวิจัยของ ดิโนยา ตังอูทัยสุข (2556) ที่กล่าวว่า การอยู่ในสังคมซึ่งต้องมีคนหลายรุ่น การเคารพต่อกติกา และความอาวุโสของผู้ใหญ่ยังเป็นเรื่องสำคัญ การปรับตัวเข้าหากันจึงเป็นแนวทางที่ดีที่สุดที่จะลดช่องว่าง ของคนต่างวัยซึ่งใจไม่ตรงกันให้เข้าใจกันได้มากขึ้น และสอดคล้องกับงานวิจัยของ มานิตย์ ซาซियो(2555) ซึ่ง กล่าวว่า ผลการวิจัยครั้งนี้ทำให้ได้ “รูปแบบการเรียนรู้ตลอดชีวิตของคนหลายวัยในศูนย์ตุ้มโฮม ลูกหลาน บ้านเหล่าสิง” คือ LING MODEL ซึ่งประกอบด้วย 1) การเรียนรู้ (Learning) โดยการปรับแนวคิดสาธิตให้ดู เรียนรู้ชุมชนอื่น นำมาปฏิบัติพัฒนาต่อยอด 2) การค้นหาความถนัด (Individual) โดยการเรียนรู้สิ่งเดิม เสริมสร้างสิ่งใหม่ 3) การสร้างเครือข่าย (Network) การพัฒนาต่อยอดความรู้ให้มีการเรียนรู้อย่างต่อเนื่อง 4) การปลูกฝัง (Grow) การเรียนรู้พื้นฐานวิถีชุมชนบนความพอเพียง จากการนำกระบวนการเรียนรู้ของคน หลายวัยไปใช้ขับเคลื่อนในพื้นที่ตำบลกำแพง อำเภอเกษตรวิสัย จังหวัดร้อยเอ็ด ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลง 3 ประเด็น ได้แก่

3.1 กระบวนการเรียนรู้ใหม่ คือ การเรียนรู้ที่เกิดจากการตั้งคำถามและหาคำตอบแล้วนำ คำตอบ ที่ได้ไปตั้งคำถามใหม่ และหาคำตอบใหม่ ได้คำตอบใหม่ นำไปตั้งคำถามใหม่ต่อไปอีก เกิดความรู้ และเกิดปัญญาต่อไป กลายเป็นวัฏจักรการเรียนรู้ใหม่เกิดเรียนรู้ต่อเนื่องตลอดชีวิต เรียนรู้ได้ทุกช่วงวัย ทุกวัน ทุกเวลา ภาษาที่ใช้ก็เป็นภาษาถิ่น เรื่องที่เรียนเป็นเรื่องใกล้ตัวใช้ในชีวิตจริงได้ เป็นไปตามธรรมชาติของบุคคล ตามวิถีการดำเนินชีวิต ซึ่งคนต้องอยู่ร่วมกันในสังคมทุกช่วงวัยและอยู่กับความเป็นจริง ตามธรรมชาติโดย เรียนรู้สิ่งใหม่แต่ไม่ทิ้ง สิ่งเก่า

3.2 ปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้น คือ เกิดการเรียนรู้ของผู้สูงวัยจากเดิมเป็นผู้ที่ ถ่ายทอดภูมิปัญญาท้องถิ่นให้กับบุตรหลานเพียงอย่างเดียว บุตรหลานสามารถถ่ายทอดองค์ความรู้ใหม่ๆ ให้กับวัยแรงงานและผู้สูงวัยได้ เช่น โทรศัพท์มือถือ การสืบค้นอินเทอร์เน็ต เกิดความอบอุ่นในครอบครัว เกิด สัมพันธภาพที่ดีในครอบครัว ทุกคนเห็นคุณค่าของกันและกัน โดยพื้นที่ศูนย์เรียนรู้ห้องเรียนของคนหลายวัย เป็นพื้นที่เริ่มต้นในการเรียนรู้ร่วมกันและเกิดแหล่งเรียนรู้ครัวอีสานในพื้นที่ชุมชน

3.3 วัฒนธรรมใหม่ที่เกิดขึ้น คือ การกลับคืนมาของขนบธรรมเนียมประเพณีและ วัฒนธรรมของชุมชนที่หายไปจากชุมชน เช่น พาช้าว การลงแขกเกี่ยวข้าว การแบ่งปันเมล็ดพันธุ์ การ ฟังตนเอง การกลับสู่ภูมิปัญญาเพื่อดูแลบุตร ดูแลบิดามารดา และนำหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง มา ปรับใช้ตามภูมิสังคมได้มีการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ร่วมกัน การร่วมกิจกรรมส่วนรวม การเคารพกัน ไม่สร้าง ความเดือดร้อนให้กับตนเอง ผู้อื่นและสิ่งแวดล้อม ทำให้เกิดความสุข ความอบอุ่น ความพอเพียง พอประมาณ และมีภูมิคุ้มกันในพื้นที่ชุมชนเพิ่มขึ้น

ข้อเสนอแนะ

1. กระบวนการเรียนรู้ห้องเรียนของคนหลายวัย เป็นการดำเนินงานจากจุดเริ่มต้น หรือต้นน้ำไปหาปลาย (ปลายน้ำ) ซึ่งกระบวนการเรียนรู้จะนิยมคิดจากปลายไปหาต้น เราไม่สามารถจะรู้ขนาดได้ว่าถ้านำไปใช้ในพื้นที่อื่นจะเกิดผลเหมือนที่ทำในพื้นที่งานวิจัยนี้
2. ปรัชญาการณิใหม่ที่เกิดขึ้น เกิดจากระดับบุคคลแล้วขยายไปสู่ครอบครัวและขยายไปสู่ชุมชนและสังคม เกิดครอบครัวอบอุ่นชุมชนเป็นสุข สังคมสร้างสรรค์ต่อไป
3. ควรพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัยให้เหมาะสมกับภูมิสังคมของแต่ละพื้นที่เพื่อจะเกิดผลตามที่วัตถุประสงค์ได้
4. ควรพัฒนากระบวนการเรียนรู้ในห้องเรียนของคนหลายวัยเน้นทักษะชีวิต ทักษะการทำงานและทักษะการดำเนินชีวิต ตามแนวทางเพื่อการพัฒนาการศึกษา การเรียนรู้ในศตวรรษที่ 21 และเพื่อเตรียมความพร้อมรองรับประชาคมอาเซียน

เอกสารอ้างอิง

- ชาย โปธิลิตา. (2554). **ศาสตร์และศิลป์แห่งการวิจัยเชิงคุณภาพ**. พิมพ์ครั้งที่ 5. กรุงเทพฯ:อมรินทร์พริ้นท์พับลิชชิง.
- ดไณยา ตั้งอุทัยสุข. (2556) **สร้างองค์กรให้เป็นเลิศ ด้วยทักษะ NLP ผ่านกระบวนการ Coaching**. กรุงเทพฯ : เอ.เอส.เทคนิคการพิมพ์.
- นิวัฒน์ ศรีบุญภาค. (2555). **รูปแบบที่เหมาะสมสำหรับการจัดการหมู่บ้านเพื่อพัฒนาคุณภาพชีวิตประชาชนแบบพอเพียงในอนุภูมิภาคลุ่มน้ำโขง : กรณีศึกษาหมู่บ้านในจังหวัดสุรินทร์**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชายุทธศาสตร์การพัฒนาระบบนิเวศ บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยราชภัฏสุรินทร์.
- มานิตย์ ซาชิโย. (2555). **รูปแบบการมีส่วนร่วมในการจัดการตำบลน่าอยู่สำหรับเด็กและเยาวชน โดยใช้หลักการสิ่งแวดล้อมศึกษา**. วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาสิ่งแวดล้อมศึกษา บัณฑิตวิทยาลัยมหาวิทยาลัยมหาสารคาม.
- ศักดิ์พงศ์ หอมหวล. (2551). ห้องเรียนของคนหลายวัย. **วารสารครุศาสตร์**. 6(1), 48-49.
- สถาบันศึกษานโยบายสาธารณะ. (2556). **ชีวิตคนไทยในสองทศวรรษของการพัฒนา**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยเชียงใหม่.
- สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย. (2556). **งานวิจัยเพื่อท้องถิ่น สื่อความหมายผ่านฐานคิดและประสบการณ์**. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.).
- สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2555). **แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 11 (พ.ศ. 2555-2559)**. กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการการพัฒนาศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.